

عنوان دوره:

مبانی سندشناسی، تنظیم، توصیف و نمایه‌سازی اسناد

دکتر محسن روستایی
سندپژوه، معلم خط سیاق و فهرستنویس
اسناد تاریخی

جلسه دوم

مفاهیم؛ تقسیمات و
ارزش‌های اسنادی

تعریف سند از دیدگاه مورخان

سند نوشته‌ای است که قابل استناد باشد، بتواند اطلاعات علمی را انتقال دهد و در تحقیق مورد استفاده سندپژوهان و مورخان قرار گیرد و قدر مسلم ارزش نگهداری دائم را در آرشیو ملی داشته باشد.

تعریف سند از دیدگاه سندشناسان (۱)

اسناد تاریخی شامل کلیه فرامین، منشورات،
رقمات، احکام، مثال نامه‌ها، اسناد سیاسی،
معاهدات، شکست نامه‌ها، فتح نامه‌ها، نوشتجات
اداری و قضایی، مالی و حقوقی، گزارشات
اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی، ←

تعریف سند از دیدگاه سندشناسان (۲)

→ کتابچه‌های جمع و خرج، و نیز مکاتبات
خصوصی و دوستانه و خانوادگی (منشآت اخوانی)؛
اسناد حقوقی و مالی (اوراق صریحه و اوراق سندی)؛
نوشتجات شرعیه و ... می‌باشد.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
اداره

نمبر کتاب ثبت	۳۲۹۱
کتابخانه	کتابخانه مجلس شورای اسلامی
نمبر های قبل	
ضمیمه	

تاریخ اخراج ۳۳ مهر ۱۳۴۶

۵-۹

سرپرست اسناد و کتابخانه ملی
تاریخ ۲۱ مهر ۱۳۴۶

استفاده از اسناد و کتابخانه ملی
در روزهای ۲۱ و ۲۲ مهر ۱۳۴۶
در محل اسناد و کتابخانه ملی

تاریخ ۲۱ مهر ۱۳۴۶
محل اسناد و کتابخانه ملی
در روزهای ۲۱ و ۲۲ مهر ۱۳۴۶
در محل اسناد و کتابخانه ملی

اشکال پنج گانه منابع تاریخی

مورخان برای تحلیل و تاریخ نگاری مستند به منابع زیر نیاز ضروری دارند:

- (1) منابع نقلی و ذهنی (تاریخ و ادبیات شفاهی)
- (2) منابع ترسیمی و تصویری (نقشه، پوستر، عکس و ...)
- (3) منابع باستان شناسی (لوح نوشته ها، کتیبه ها و ...)
- (4) منابع مکتوب (نسخ خطی، سفرنامه ها، کتب چاپی و ...)
- (5) اسناد و مدارک آرشیوی (فرامین، رقعات، وقفنامه ها، گزارشات و ...).

مفهوم مدرک

مدرک: محل درک، زمان ادراک چیزی؛ نوشته یا سندی که مأخذ و دلیل چیزی یا کاری است. آنچه انجام کاری یا وجود چیزی را ثابت می کند: مدرک جرم؛ جمع آن مدارک است.

در تفکیک کاربردی سند و مدرک از یکدیگر می توان گفت: مدرک به اسناد غیرمکتوبی نظیر: فیلم، مواد سمعی (شنیداری)، عکس، پوستر، نقشه، اشیاء و ... اطلاق می شود. در اغلب مواقع سند و مدرک را به عنوان مترادف یکدیگر به کار برده اند.

سندشناسی چیست؟

علمی است که درباره ساختار، محتوا، سبک و تاریخ انواع سند سخن به بیان می آورد. به عبارت دیگر؛ سندشناسی دانشی است که به تحلیل و بررسی مصالح، اجزا و مصادیق اسناد و واکاوی واژگان در زمانی اسنادی و کارکرد آنها مبادرت می ورزد. این علم خود را مؤلف می داند که راجع به تاریخ اسناد و علت فاعلی و غایی آنها سخن بگوید و آن چنان توجهی به روایات تاریخی مرتبط با متن نخواهد داشت.

وظیفه دانش سندشناسی

- ❧ بررسی و تحلیل کارکرد انواع سند در ادوار مختلف تاریخی
- ❧ کشف مفاهیم، توصیفات زبانی، زمانی و عناصر سندشناختی و سندشناسی اسناد شرعی، دیوانی، اخوانی و ...
- ❧ مطالعه سیر تحول اسناد و رتبه‌بندی آنها از قدیمی‌ترین تا جدیدترین آنها
- ❧ روشن کردن توسعه تاریخی، کاربرد عملی به اضافه رکن‌شناسی هنری و ادبی منشآت‌نویسی فارسی

فایده علم سندشناسی

- (1) توسعه و گسترش پژوهش‌های معتبر و مستند تاریخی به خاطر تنوع موضوعی اسناد
- (2) ارزیابی و ارزشیابی صحیح اسناد (حیاتی، مهم، مفید و ...)
- (3) تنظیم و توصیف (فهرست‌نویسی و چکیده‌نویسی) استاندارد و بومی انواع سند تاریخی
- (4) تشخیص کارشناسانه اصالت اسناد (جعل و اصل) (رونوشت و اصل)
- (5) آشنایی با آداب نگارش نثر دیری و کتابت مکتوبات شرعی و نیز جنبه‌های هنری و ادبی اسناد تاریخی
- (6) دستیابی به ادبیات تاریخی (دیوانی، اجتماعی و ...) و توسعهٔ واژه‌شناسی تاریخی از طریق بازیافت و بازخوانی اسناد دشوار آرشیوی

ارزش سند

ارزش سه گانه سند عبارتند از:

- 1) ارزش اولیه (اداری و حقوقی)
- 2) ارزش ثانویه (پژوهشی و تاریخی)
- 3) ارزش فرهنگی (ارتباطات مردمی، دانشگاهی و ... با آرشیو)

شخصیت‌شناسی عاملین به سند (۱)

سند پژوه کیست؟

او کسی است که بر روی سند کار می‌کند و متن را از جنبه‌های مختلف سندشناختی و سندشناسی مورد بررسی، تحلیل و توصیف قرار می‌دهد.

شخصیت‌شناسی عاملین به سند (۲)

پژوهشگر سند کیست؟

او کسی است که با سند کار می‌کند. این شخصیت موضوع گراست. سپس تحقیقات تاریخی خود را با بهره‌جویی از اسناد و مدارک آرشیوی مستند، تنظیم و تدوین می‌کند. در اصل پژوهش‌های اسنادی با انتخاب یک موضوع آغاز و با اسناد تاریخی گسترش می‌یابد.

اشاره:

سند پژوه و پژوهشگر سند برای اینکه بتواند سند را با اصالت معرفی کنند می‌بایست از خطوط پیچیده و سجع مهرهای ناخوانا و ... نمادها و اصطلاحات دیوانی؛ اقلیمی و مفاهیم تاریخی آنها عبور نمایند.

شخصیت‌شناسی عاملین به سند (۳)

❧ مورّخ کسی است که به وسیلهٔ اسناد تاریخی و دیگر منابع، به تحلیل تاریخ پردازد و نظریه‌ها و فرضیه‌های عقلانی و کاربردی را عرضه بنماید.

❧ مورّخان نیاز مبرم به سندپژوهی و سندخوانی‌های با اصالت سندشناسان و رمزگشایان متن‌های دشوار اسنادی دارند.

عناصر ذاتی سند

(1) عنصر زمان

(2) عنصر زبان

(3) عنصر خط یا کالبد معنای

(4) غایت سند (هدفی که سند به خاطر آن تولید و سندنویسی

شده است، همانند: وقف در وقفنامه؛ اجاره نیروی انسانی در

مقاطعه نامه، گله گزاری های سیاسی در سند یادداشت)

تقسیم‌بندی سندشناسان از ادوار تاریخی

سندشناسان تاریخ را با دو عامل **موجودیت سند و بومی بودن سند** تقسیم‌بندی کرده‌اند که عبارت است از:

- ✓ قبل از صفویه: تیموریان؛ ایلخانان و پیش از آن
- ✓ صفویه (۹۰۷-۱۳۵۰ق.)
- ✓ افشاریه (۱۱۴۸-۱۱۶۳ق.)
- ✓ زندیه (۱۱۶۳-۱۲۰۹ق.)
- ✓ قاجاریه (از آقامحمدخان تا مشروطیت)
- ✓ قاجاریه (از مشروطیت تا پایان حکومت قاجار)
- ✓ پهلوی اول (۱۳۰۴ - ۱۳۲۰)
- ✓ پهلوی دوم (۱۳۲۰ - ۱۳۵۷)
- ✓ انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ و استقرار جمهوری اسلامی ایران)

جانب آفریننده که در این فوج قرار دارد
 در باب برادران اندک سخن می گویم حدیثی است که در این باب
 راجع به ایشان آمده است که هر که در این فوج قرار گیرد
 به طاعت و عبادت و زهد و ریاضت و در این فوج
 که این فوج را می گویند این فوج است و این فوج
 بر این فوج است و این فوج است و این فوج
 در این فوج است و این فوج است و این فوج
 در این فوج است و این فوج است و این فوج

معرفی سندی فرد از سرقت کتب نفیسه سلطنتی در عصر مشروطه (۱۳۲۷ق.)

سند فرد: سند فرد، ورقه-ای را گویند به اندازه نصف قطع خشتی و گاهی هم باریک-تر از آن بوده و منشیان و مستوفیان، سواد فرمان-ها و احکام و همچنین جمع و خرجهای دولت و حکومت-های ایالات و ولایات را بر روی آن نوشته و آنها را روی هم دسته می-کردند. این گونه سند مالی- دیوانی را سند فرد و فرد حساب و جمع آنها را **افراد محاسبات** می-گفتند.

تنظیم و توصیف (فهرست-نویسی) سند

منشأ: سازمان اسناد ملی (۲۴۰ = وزارت دارایی)

عنوان سند: سند فرد

دوره تاریخی: قاجاریه / مشروطیت: ۱۳۲۷ق.

وابستگی اقلیمی و مکانی: دارالخلافه طهران / کتابخانه سلطنتی

زبان / خط: فارسی، نستعلیق تحریری و ارقام سیاقیه

شخصیت اصلی سند: میرزاعلی-خان لسان-الدوله (کتابدار)

شخصیت ثانویه سند: کتب مسروقه / نمایندگان و عمال دولتی و قضایی

محتوای سند: صورت کتب مسروقه، استرداد از صاحب-جمع و کتابدار سابق کتابخانه سلطنتی، با حضور جمعی از نمایندگان کمیسیون عالی وزارت مالیه و محکمه جزایی وزارت عدلیه

توصیفگرها: عصر مشروطیت، ۱۳۲۷ق.، دارالخلافه طهران، لسان-الدوله، میرزا علی-خان (۱۲۷۸ق.-؟)، کتاب و کتابداری، کتابخانه سلطنتی، سرقت، کتب و اشیای نفیسه، اشیای مسروقه، اسناد دیوانی، سند فرد، سیاق و سیاق، خطوط تحریری، صاحب منصبان، وزارت مالیه، وزارت عدلیه، محاکمات جزایی و قضایی.

نقشه ممالک محروسه ایران در عهد مظفری (۱۳۱۴ق.)

عنوان: نقشه تمامیت ارضی ممالک محروسه ایران

نقشه‌نگار: مهندس محمدرضا بن -حسنعلی -خان
قراجه -داغی

وابستگی اقلیمی و مکانی ترسیم نقشه: دارالخلافة طهران /
دارالسطنه تبریز

دوره تاریخی: قاجاریه، مظفری: ۱۳۱۴ق.

رنگ متن نقشه: الوان (آبی، زرد، قرمز و...)

زبان: فارسی و لاتین (فرانسه با خط متصل شکسته)

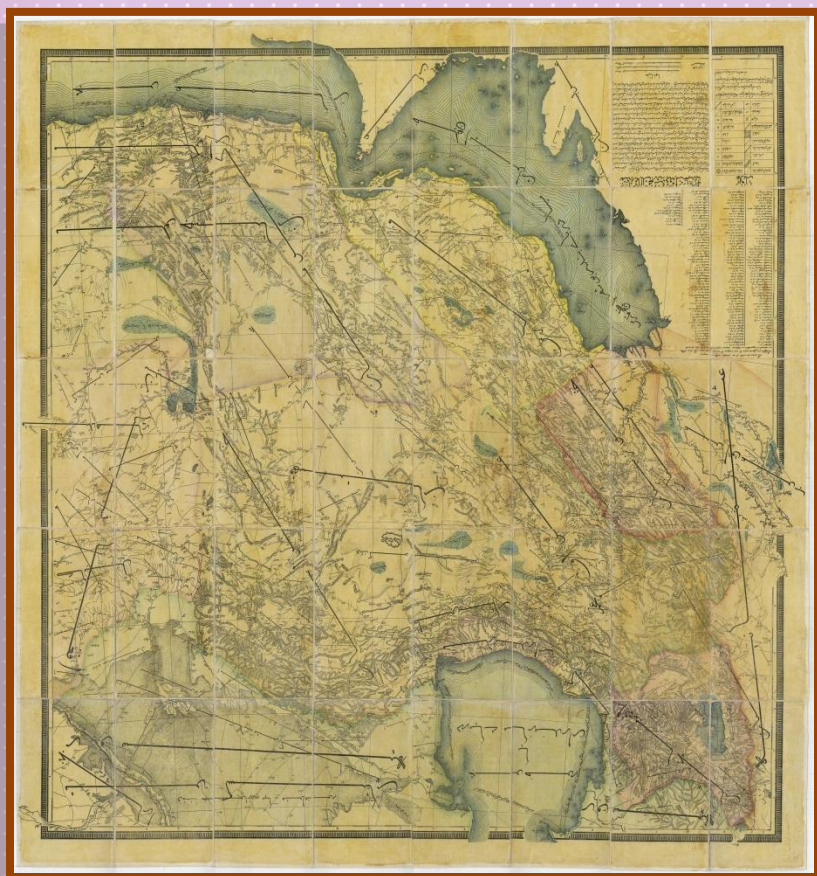
خط: نستعلیق، نسخ، ثلث و...

شخصیت اصلی مدرک: کشور ایران

شخصیت معروف مدرک: میرزا محمدرضا - قراجه -داغی

شخصیت ثانویه مدرک: مظفرالدین -شاه؛ نیرالملک (وزیر

علوم)؛ فرمانفرما سالار لشکر؛ لرد کرزن؛ محمودخان

توصیف و معرفی نقشه ممالک محروسه ایران در عهد مظفری (۱۳۱۴ق.)

اندازه: [۱۰۶×۸۹]

ذخیره در CD با مشخصات:

نوع: JPGFile

سایز: 59/8MB

ابعاد (در سیستم مجازی): ۹۱۶۶×۸۳۳۱pixles

توصیفگرها: ممالک محروسه ایران؛ تمامیت ارضی؛ تهران؛

تبریز؛ انگلستان؛ لندن؛ قاجاری؛ مظفرالدین-شاه؛ قراجه داغی

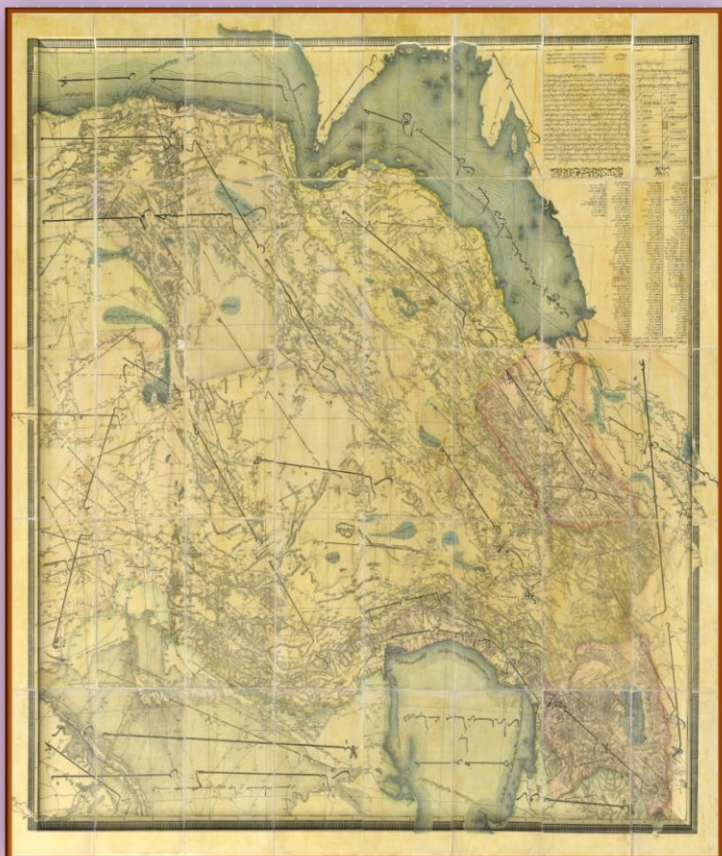
(محمدرضا بن حسنعلی-خان-)؛ کرزن، لرد؛ نیرالملک،

جعفرقلی-خان؛ محمودخان سرتیپ؛ فرمانفرما؛ سالار لشکر

(عبدالحسین میرزا)؛ مناصب دیوانی و لشکری؛ آجودانباشی؛

مستشاران؛ مستشرقین؛ سنجش-ها و مقیاس-ها؛ منابع ترسیمی؛

نقشه؛ علامات؛ نمودارها و ...

فوق الع
راز

تاریخ ۱۳۱۱/۱۸

((مژده بسیار مهم))

همه پادشاهان از جمله حزب مقدس و مکررات ایران که برهبری پررنگترین
سیاستمداران عصر جناب اشراف آقایی قوام السلطنه نخست وزیر برای اصلاح
اوضاع اسفناخته کشور بوجود آمده امروز شعبه خویش را در شهرستان
سبز و خرم و جلگه دالکش بوجود انتحاج مینمایند .
حزب دموکرات ایران که زاده اندیشه باید پیشوای ملی ملت پررنگترین
سنگر آزادیخواهی و قویترین حامی استقلال و تمامیت ایران است .
حزب دموکرات دشمن بیگانه پرستی مخالف ارتجاع و طرفدار آزادی است
حزب دموکرات با در و رسلا و رشوه و انبوه بیگاری مبارزه میکند .
حزب دموکرات طرفدار علم و طبعه رنجبر و کشاورز است .
حزب دموکرات از در عین آنکه برای برانداختن ریشه فساد و فحش است و
همه است که تمام ایران در مقابل کوشش خویش حق حیات و استقلال از
مزایای خلف دارند همه را مالک جان و مال و ناموس خویش می بیند و
آزادیخواهی را خاص باطنه ای نمی انگارد
پس شما که مردم روشن دل و پاک طبعت بوجود داده در جریان تاریخ مکررات
ایران بهیچ پرستی و آزادیخواهی داده اید برای رفیع کلیه آلام و اسقام
روحی و جسمی و اجتماعی خویش به حزب دموکرات ایران شعبه پرورداری
آوردن و از نهانی که نخست وزیر محبوب نصیب شهر عظیم انقلاب ما کرده
استاد کنید .
را اعلان کشور بپزید و همه با هم بکمر بستن پاینده ایران بگوئید
دفتر موقت نامه نویسی از صبح سه شنبه ۱۳ مهر ماه در دفتر روزنامه راز
باز و اسم نهی آغاز . . .
حزب دموکرات پرورداری

نمونه سندی برای
توصیف

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

نمبر کتاب ثبت	۱۳۶۱
جزو کتب	۱۱
نمبر های قبلی	۳۰۶۱
تسبیح	

تاریخ درج ۱۳۳۷

۲

نرسیده و بطور کلی کتاب در دسترس نیست

در دسترس نیست و در دسترس نیست

در دسترس نیست و در دسترس نیست

در دسترس نیست و در دسترس نیست

در دسترس نیست و در دسترس نیست

در دسترس نیست و در دسترس نیست

در دسترس نیست و در دسترس نیست

در دسترس نیست و در دسترس نیست

در دسترس نیست و در دسترس نیست

۱۱۲۳

کودمان دایم بیا نموده است
 کدبان دایم بیا نموده است

کودمان دایم بیا نموده است

مصدق الدات وقرص عقیدت درت نموده است
 کدبان دایم بیا نموده است

مصدق الدات وقرص عقیدت درت نموده است

مصدق الدات وقرص عقیدت درت نموده است
 کدبان دایم بیا نموده است

مصدق الدات وقرص عقیدت درت نموده است

مصدق الدات وقرص عقیدت درت نموده است

مصدق الدات وقرص عقیدت درت نموده است
 کدبان دایم بیا نموده است

مصدق الدات وقرص عقیدت درت نموده است
 کدبان دایم بیا نموده است

با سپاسی

